

צבי שטיינמץ

"זה לא נהנה וזה חסר"

- א. הצגת הסוגיה
- ב. מטרת המאמר
- ג. שיטת התוספות
- ד. שיטת הרא"ש והרא"ה
- ה. שיטת הרמ"ה
- ו. סיכום

א. הצגת הסוגיה

הגמרא בבבא קמא כ, ב:

א"ל רב חסדא לרמי בר חמא: לא הוית גבן באורתא בתחומא, דאיבעיא לן מילי מעלייתא. אמר: מאי מילי מעלייתא? א"ל: הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, צריך להעלות לו שכר או אין צריך? היכי דמי? אילמא בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר - זה לא נהנה וזה לא חסר, אלא בחצר דקיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר - זה נהנה וזה חסר; לא צריכא, בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר, מאי? מצי אמר ליה: מאי חסרתיד, או דלמא מצי אמר: הא אתהנית...

הגדרת המושגים:

- א. בית דקיימא לאגרא - בית העומד להשכרה (הראב"ה - בנוסף לזה הבעלים צריכים להשתדל להשכירו). במקרה זה, אם אדם מונע מאנשים לבוא ולשכור את הבית, בין שדר שם ובין שנעל את הבית, הוא גורם חיסרון לבעלים (לכאורה, חיסרון שנעשה בגרמא).
- ב. בית דלא קיימא לאגרא - בית שאינו עומד להשכרה. במקרה זה, גם אם הדר מונע מאנשים לשכור את הבית, אין הוא גורם חיסרון לבעלים. משום שבעל הבית לא תכנן להשכירו ממילא.

ג. גברא דעביד למיגר - אדם שדרכו לשכור בתים. כאשר אדם זה דר בבית חבירו, יש לו הנאה כספית, כי לולא דר בבית חבירו, היה צריך להוציא כסף כדי לדור במקום אחר. ד. גברא דלא עביד למיגר - אדם שאין דרכו לשכור בית, או מפני שיש לו בית אחר (שיטת רש"י), או מפני שמדובר באדם חשוב, שכל אחד חפץ שילון בביתו (שיטת ר"ח). כאשר אדם זה גר בבית חבירו, אין לו הנאה כספית, כי ממילא הוא לא היה מוציא כסף בעבור דיוור במקום אחר.

הסבר הסוגיה :

רב חסדא מעלה את השאלה: מה דינו של אדם הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, האם חייב לשלם שכר דירה או לא? הגמרא מנסה לברר, לגבי איזו מציאות נשאלה שאלה זו. הגמרא שוללת את המקרה של בית דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר - זה לא נהנה וזה לא חסר, כי במקרה זה, לא ייתכן שהייתה הסתפקות, כיוון שפשוט שפטור. הגמרא שוללת גם את המקרה של בית דקיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר - זה נהנה וזה חסר, כי במקרה זה פשוט שחייב. הגמרא מגיעה למסקנה שהמקרה שבו התלבטו הוא: בית דלא קיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר - זה נהנה וזה לא חסר, וצדדי הספק הם: האם חייב מכיוון שנהנה מרכושו של בעל הבית, או שפטור כי בעל הבית אינו חסר. ישנה אפשרות נוספת להעמיד את המקרה שאדם דר בחצר חבירו, והיא בבית דקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר - זה לא נהנה וזה חסר, הדין במקרה זה נתון במחלוקת ראשונים ואחרונים, ובו יעסוק המאמר.

ב. מטרת המאמר

מטרת המאמר היא, להציג את הדעות השונות לגבי הדין של זה לא נהנה וזה חסר (כמובן שהחיסרון הוא לא חיסרון ממשי, כי אז פשוט שחייב. כדי להתחייב על נזק ממשי, 'אדם המזיק', לא צריך להנות).

ישנן שתי אפשרויות להעמיד את המקרה של זה לא נהנה וזה חסר:

א. כאשר דר בבית.

ב. כאשר לא דר בבית (מגרש את חבירו מבית חבירו ונועל את הבית).

ההבדל בין המקרים הוא, שכאשר דר בבית, יש לו הנאה גופנית/פיסית מהבית, והוא אוכל את חסרונו של בעל הבית (נדון על כך בהרחבה לקמן), מה שאין כן במקרה שלא דר בבית.

לגבי הדין במקרה של זה לא נהנה וזה חסר, ישנן שלוש דעות מרכזיות בראשונים והן:

א. בין שדר בבית ובין שלא דר בבית - פטור (תוספות).

ב. כשדר בבית חייב וכשלא דר בבית - פטור (רא"ש).

ג. בין שדר בבית ובין שלא דר בבית - חייב (רמ"ה).

במאמר זה נתמקד בעיקר בשלוש דעות אלו, נסביר את ההיגיון העומד מאחורי כל דעה, נראה חלק משיטות האחרונים ונברר את נקודות המחלוקת.

ג. שיטת התוספות

תוספות כ, א ד"ה זה אין נהנה וזה אין חסר :

אפילו בחצר דקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר, הוה מצי למימר דפטור כיון שלא נהנה, אע"פ שגרם הפסד לחבירו, דאפילו גירשו חברו מביתו ונעל דלת בפניו אין זה אלא גרמא בעלמא.

התוספות סוברים, שבמקרה של זה לא נהנה וזה חסר - פטור. אין שום צד לחייב במקרה זה, מצד האדם שדר בבית אי אפשר לחייב משום שלא נהנה, וגם מצד בעל הבית אי אפשר לחייב, כי החיסרון שנגרם לו, נעשה בגרמא, וגרמא בנוזקין פטור. החיסרון במקרה זה נחשב לחיסרון של גרמא, משום שהאדם שדר בבית לא חיסר את בעל הבית בידיים (הוא לא גרם נזק ממשי לבעל הבית, מפני שערך הבית לא ירד כתוצאה מהמגורים), אלא מנע מאנשים לבוא לשכור את הבית. בד"ה זה נהנה כותבים התוספות את הסיבה: "דכל זמן שרואין את זה עומד בביתו, אין מבקשין ממנו להשכיר". כלומר, האדם שדר בבית גרם מניעת רווח לבעל הבית¹.

התוספות מוכיחים, שהמקרה של זה לא נהנה וזה חסר נחשב לגרמא, מהמקרה שגירש את חברו מביתו ונעל את הדלת בפניו, וזו לשונם (ד"ה זה אין נהנה): "דאפילו גירשו מביתו...". לתוספות פשוט, שבמקרה של מגרש חברו פטור משום גרמא. ולכן ההוכחה פשוטה: אם המקרה של מגרש חברו נחשב לגרמא, למרות שעל ידי הגירוש בעל הבית יצטרך להוציא כסף כדי לגור במקום אחר, אז כל שכן שהמקרה של דר בחצר חברו, שבסך הכל גרם לזה שבעל הבית לא ירוויח, יחשב לגרמא (סברה נוספת לחייב במקרה של מגרש חברו, יותר מאשר במקרה של דר בחצר חברו היא: כשמגרש את חברו הוא גורם את הגרמא בכוח, וכופה על חברו לצאת מהבית, מה שאין כן במקרה שדר בחצר חברו).

התוספות אינם מחלקים בין המקרה של מגרש את חברו, ששם מדובר שלא דר בבית, לבין המקרה של דר בחצר חברו, בשני המקרים הם סוברים שזה גרמא ופטור. אולם, על המקרה שמגרש את חברו מביתו וגם דר בתוך הבית, לא כתבו התוספות בפירוש. לכן, ניתן לפרש, שבמקרה שגם מגרש את חברו וגם דר בביתו, אין זה גרמא - וחייב. כלומר, יש

1. הפלפולא חריפתא (בבא מציעא פ"ב אות ד) מסביר, שבמקרה זה מניעת רווח נחשבת לגרמא, כי לא מובטח לבעל הבית שיבואו אנשים אחרים לשכור את ביתו. מה שאין כן, במניעת רווח מובטח, שאז אין זה נחשב לגרמא וחייב (לדוגמה: במקרה שבעל הבית הטעה את האומנין וכתוצאה מכך הם בוטלו ממלאכה).

הבדל בין מקרה שיש בו צד אחד לחייב (או גירשו מביתו או דר בביתו), לבין מקרה שיש בו שני צדדים לחייב (גם גירשו מביתו וגם דר בו)². יש הסוברים, שמה שהתוספות כתבו גירשו מביתו פטור, זה בין אם דר בבית ובין אם לא דר בבית. כך סובר השלטי גיבורים (ט, א בדפי הרי"ף אות ב), לשונו:

ולא עוד, אלא אפילו תקף חבירו והוציאו בעל כורחו מביתו ונעל הדלת בפניו ואיהו דר ביה - אין זה אלא גרמא בעלמא.

בשני המקרים הנ"ל, האדם שגרם לחיסרון לא נהנה; במקרה שגירש את חבירו, פשוט שלא נהנה מכיוון שלא דר בבית. ובמקרה שדר בחצר חבירו, גם לא נהנה, כי מדובר באדם "דלא עביד למיגר", כלומר באדם שאינו צריך לשכור בתים. מדברי התוספות אנו רואים, שבמקרה שהאדם לא נהנה - תמיד פטור. וצריך לברר לפי שיטה זו, שזה לא נהנה וזה חסר פטור, האם הנאה לחוד יוצרת (עקרונית) חיוב ממוני?
הקהלות יעקב (בבא קמא סימן יז ד"ה ומעתה) מבאר בדעת התוספות, שכדי לחייב צריך שגם יהנה וגם יחסר:

הא דזה נהנה וזה חסר - חייב, הוא בצירוף ההנאה והחסר ביחד. דהא נהנה בלא חסר - פטור, וחסר בלא נהנה - פטור, לדעת התוספות.

כלומר - רק במקרה שהחסירו בגרמא, אז ההנאה קובעת אם משלם או לא, אבל במקרה שלא החסירו, הנאה לחוד אינה יכולה לחייב. לפי שיטה זו, שני התנאים שקולים (הנאה וחיסרון), במקרה שמתקיים רק תנאי אחד - פטור, ובמקרה ששני התנאים מתקיימים - חייב. מסקנת הגמרא, שזה נהנה וזה לא חסר פטור, מסתדרת בפשטות: הואיל והתקיים תנאי אחד בלבד - פטור.

הפני יהושע (כ, א ד"ה בתוספות בד"ה זה אינו) אינו מקבל את הסברה, שתנאי אחד בפני עצמו אינו מחייב, ושני תנאים יחד כן מחייבים. הפני יהושע אינו מבין, מדוע במקרה של זה נהנה וזה חסר פשוט שחייב. כל תנאי בפני עצמו אינו מחייב, שהרי במקרה שיש רק הנאה אנו רואים שלמסקנת הגמרא פטור, ובמקרה שיש רק חיסרון אנו יודעים שגם כן פטור, כי גרמא בנוזיקין פטור. כיצד, אם כן, יצטרפו שני דברים שאינם יוצרים חיוב בפני עצמם, ויגרמו לחיוב כששניהם קיימים? לכן, סובר הפני יהושע, שהנקודה הקובעת אם חייב או לא, היא ההנאה. במקרה שנהנה - חייב, ובמקרה שלא נהנה - פטור. לפי שיטה זו, נשאלת השאלה: מדוע הגמרא מסתפקת מה הדין במקרה של זה נהנה וזה לא חסר, הרי לפי ההבנה שכל החיוב נובע מצד ההנאה, פשוט שצריך להתחייב מכיוון שנהנה?
מסביר הפני יהושע, שהסיבה שהגמרא הסתפקה במקרה של זה נהנה וזה לא חסר, היא מפני שבמקרה שלא חסר כלל את בעל הבית, יש סברה לפטור למרות שנהנה, והיא:

2. ועיין לקמן בהסברי שיטת הרא"ש, ממה נובע הבדל זה.

במקרה שבעל הבית אינו חסר, אפשר לטעון שזוהי מידת סדום שכופין עליה, ואם כן הדייר פטור. למרות שרוב הפוסקים סוברים שאדם יכול למנוע מאחרים לישון בביתו, ולא שייך לומר שזוהי מידת סדום, גם הם סוברים שכל זה דווקא במקרה שבעל הבית מונעו מלכתחילה לדור בביתו, אבל במקרה שכבר דר, גם פוסקים אלו מודים שיש יותר סברה לפטור משום כפייה על מידת סדום. הסתפקות הגמרא מובנת - מצד אחד יש לחייבו כי נהנה, אבל מצד שני יש לפוטרו, מפני שלא חיסרו, וכופין על מידת סדום.

הסבר נוסף מצוי בדרכי דוד (כ, א ד"ה שם תוס' ד"ה אין נהנה) - במקרה של זה נהנה וזה לא חסר יש צד לפטור, מפני שמקרה שלא חיסרו דומה למקרה שנהנה מהפקר. כמו במקרה שהנהנה מההפקר פטור למרות שנהנה, כך גם במקרה שנהנה מאדם ולא חיסרו, יהיה פטור למרות שנהנה. הסתפקות הגמרא מובנת - מצד אחד יש לחייבו כי נהנה משל חברו, אבל מצד שני יש לפוטרו מפני שחבירו אינו חסר, וזה דומה לנהנה מהפקר. לסוברים שהנקודה הקובעת בחיוב היא ההנאה, פשט הגמרא מסתדר כך:

זה נהנה וזה חסר - חייב כי נהנה.
 זה לא נהנה וזה לא חסר - פטור כי לא נהנה.
 זה נהנה וזה לא חסר - ספק. פני יהושע - למרות שנהנה, אולי נפטור כי זה דומה למידת סדום; דרכי דוד - למרות שנהנה, אולי נפטור כי זה דומה לנהנה מן ההפקר.

שאלה נוספת שיש לעמוד עליה היא: במקרה שזה נהנה וזה חסר על מה משלמים - על ההנאה או על החיסרון? לפי הקהלות יעקב, הסובר ששני התנאים שקולים זה לזה, בעל הבית יכול לתבוע או את ההנאה או את החיסרון. אך לפי שיטת הפני יהושע בעל הבית יכול לתבוע רק את ההנאה. הנפקא מינה היא במקרה **שהחיסרון מרובה** מההנאה. לדוגמה, במקרה שהבית עומד להשכרה במחיר אלף שקל לחודש (החיסרון = 1000), והבתים באזור עומדים להשכרה במחיר של שמונה מאות שקלים לחודש (ההנאה = 800). לפי הקהלות יעקב - הדייר ישלם אלף שקל. לפי הפני יהושע - הדייר ישלם שמונה מאות.

התוספות (כא, ב ד"ה ויהבי להו) סוברים, שבמקרה שזה נהנה וזה חסר **חיסרון מועט** - משלם על כל ההנאה. לדוגמה, "בגברא דעביד למיגר" ובית "דלא קיימא לאגרא", כשהשחירו כותלי הבית כתוצאה מהדיירים. תוספות זה מסתדר לפי כל השיטות שלמדנו.

לפי הקהלות יעקב - למרות שבמקרה זה החיסרון מועט, בכל זאת מקרה זה נכנס תחת הגדר של זה נהנה וזה חסר, ולכן בעל הבית יכול לתבוע על מה ששווה יותר, ומכיוון שבמקרה זה ההנאה שווה יותר, הדייר ישלם על כל ההנאה. לפי הפני יהושע - הסובר שנקודת החיוב היא ההנאה, פשוט שבמקרה זה ישלם את כל ההנאה. למרות שהגמרא הסתפקה במקרה של זה נהנה וזה לא חסר, כי ייתכן שכופין על מידת סדום, במקרה זה, שיש חיסרון כלשהו פשוט שיתחייב, מכיוון שהמושג מידת סדום אינו שייך במקרה שהאדם דורש כסף כשהוא חסר. גם לפי הדרכי דוד - הסובר שנקודת החיוב היא ההנאה, פשוט שבמקרה זה ישלם את כל ההנאה. למרות שהגמרא הסתפקה במקרה של זה נהנה וזה לא חסר, כי מקרה זה דומה למקרה שבו אדם נהנה מהפקר, בכל זאת במקרה שיש חיסרון

כלשהו ברור שחייב, כי כאשר יש חיסרון כלשהו זה מוכיח שלא נהנה מהפקר אלא משל חברו.

ד. שיטת הרא"ש והרא"ה

פסק הרי"ף (ט, א):

אבל בחצר דקיימא לאגרא, צריך להעלות לו שכר, ואע"ג דלא עביד למיגר, דהא חסריה ממונא.

מדברי הרי"ף ניתן להסיק, שבכל מקרה שבעל הבית חסר - חייב, ואין זה משנה אם האדם שגרם לחיסרון נהנה או לא נהנה. נשאלת השאלה: במקרה זה, החיסרון שנגרם לבעל הבית נעשה על ידי גרמא, והרי אנו יודעים שגרמא בנזיקין פטור. אם כן, מדוע הרי"ף מחייב במקרה זה?

ומסביר הרא"ש: שמקרה זה, שדר בחצר חברו, שונה ממקרה רגיל של גרמא. כמובן שהרי"ף פוסק שגרמא בנזיקין פטור, אבל במקרה שדר בחצר העומדת להשכרה, הרי"ף פוסק שחייב, מכיוון שבמקרה זה הדייר אכל את חסרונו של בעל הבית. לשון הרא"ש (פ"ב סימן ו):

שעל החיסרון אין חייב, דלא הוי אלא גרמא בעלמא. ואי איכא לחיוביה, מהאי טעמא איכא לחיוביה, משום שאכל חסרונו של זה.

הרא"ש ממשיך ומסביר, שבמקרה שלא דר בביתו, שאז אין הוא אוכל את חסרונו של בעל הבית, זה גרמא ופטור. לכן, במקרה שהתוספות הביאו, מגרש את חברו מביתו ונעל הדלת בפניו - הרא"ש פוטר, מכיוון שלא בא לידיו כלום, שהרי לא דר בבית. אולם, במקרה שדר בביתו יהיה חייב.

גם הרא"ה (מובא בנימוקי יוסף בדף ח, ב בדפי הרי"ף ד"ה וחצר דקיימא לאגרא) סובר כמו הרא"ש, שיש לחלק בין מקרה שדר בבית לבין מקרה שלא דר בבית:

תדע, שאילו אכל אדם פירות חברו - חייב, אף על פי שלא נהנה כלל. ומיהו, אילו לא דר בה, אלא שסגר כל השנה - פטור.

ישנם מספר הסברים לחלוקה בין מקרה שדר בבית לבין מקרה שלא דר בבית:
א. ר' שמעון שקאפ (בחידושו לבבא קמא סימן יט, א-ב):

ולענ"ד נראה, דהנה עיקר הטעם בשיטתם שחייב הוא משום מזיק, דבלאו הכי ליכא חיוב דהרי לא נהנה כלום, אלא דדירה אי אפשר להזיק רק ע"י דירה, דאוכל חסרונו של זה. אבל בנועל חשוב גרמא, וכמזיק ממש לא חשוב,

דעדיין לא היה בעולם שימוש הדירה. ובדר בה הוא מזיק בשעה שהשימוש כבר בעולם, והוה כאוכל ממש.

ובהמשך דבריו (שם):

דאם גירש חבירו ולא דר בו הוה גרמא, אבל בדר בו הוא נוטל פירות חבירו, והוה מזיק ממש.

ר' שמעון שקאפ רואה דימיון בין בית לעץ. כשם שעץ מייצר פירות, כך בית העומד להשכרה מייצר מגורים (שימוש בדירה). ר' שמעון שקאפ הבין שבית מייצר מגורים רק כאשר דרים בו, כלומר, בזמן שהאדם נכנס לבית הוא גם מייצר מגורים וגם אוכל אותם. לכן, במקרה שדר בבית - חייב, כי יוצר מגורים ואוכלם, ואילו במקרה שלא דר בבית - פטור, כי הבית עדיין לא ייצר מגורים, וזה מקביל למקרה שבו אדם מונע מחבירו לגדל פירות, שכל החיסרון הוא גרמא, ופטור.

בהבנה זו יש קושי מסוים, כי אם הדייר יצר את המגורים, מדוע שיתחייב? הרי אדם זה ייצר את הפירות ולכן זכותו לאוכלם³.

ב. הברכת שמואל (סימן יד):

דעל ידי דאכלית חסרוני, על כורחך, גם הנאה כזו בת תביעה היא, ואינו רק מזיק לחוד, אלא דחשיב נהנה משל חבירו. דמה שנהנה הנאת הגוף מחסרונו של חברו, הויה גם כן בת תביעה דממוני גבך על ידי דאכלית חסרוני.

הברכת שמואל סובר, שבמקרה שאוכל את חסרון חבירו, אפשר לתבוע על הנאת הגוף, מפני שבמקרה זה, יכול בעל הבית להשתמש בתביעה 'ממוני גבך'.

בכל מקרה שאדם גר בבית יש לו הנאה גופנית (גם כשאין לו הנאה כספית). כדי שבעל הבית יוכל להשתמש בתביעה 'ממוני גבך', הוא צריך להוכיח שההנאה הגופנית של אותו אדם באה ממנו, וכדי להוכיח זאת, בעל הבית צריך להיות חסר. לכן, דין זה שייך רק בבית העומד להשכרה, שבו יש חיסרון לבעלים. רק כאשר שני תנאים מתקיימים, אפשר להשתמש בתביעה 'ממוני גבך', והם:

3. ויש לענות, כי למרות שהדייר גרם לייצור המגורים (הפירות), הם שייכים לבעל הבית, שהרי סוף סוף הבית הוא זה שייצר את הפירות. ניתן לדמות מקרה זה למקרה של 'יורד לשדה חבירו שלא ברשות'. למרות שהיורד גרם לשבח (הפירות), הרי הוא שייך לבעלים.

ועדיין קצת קשה להבין, מדוע כשאין אף אחד בבית, הבית לא מייצר מגורים, וכאשר יש אנשים בבית הוא כן מייצרים? ואולי ניתן לומר, שבית העומד להשכרה מייצר מגורים גם כשאין בו דיירים. המקרה של נועל, מקביל למצב בו אדם מונע מחבירו להשתמש בפירותיו, שזה ודאי גרמא. אולם, הדר בבית הרי הוא כמי שאכל את הפירות, ופגע בגופם בידיים. החידוש הוא, שמתייחסים לשימוש בדירה כדבר ממשי שאפשר לפגוע בגופו, וזה נזק בידיים וחייב.

א. שתהיה הנאה - כדי שלבעל הבית יהיה על מה לתבוע.
 ב. שיהיה חיסרון - הוכחה שהנאה אכן באה ממנו (יצירת זיקה בין ההנאה לבעל הבית).
 החילוק בין המקרה שדר בבית לבין המקרה שלא דר בבית, מובן. במקרה שדר בבית העומד להשכרה, יש גם חיסרון לבעל הבית וגם הנאה לדייר, לכן שייכת התביעה 'ממוני גבד', וחייב. לעומת זאת, במקרה שלא דר בבית רק תנאי אחד מתקיים, והוא: החיסרון שנגרם לבעל הבית. מאחר שהתנאי של הנאת הגוף אינו קיים, בעל הבית אינו יכול להשתמש בתביעה 'ממוני גבד', והמגרש פטור. עד עכשיו חשבנו, שכדי לחייב בתביעה 'ממוני גבד' צריך שההנאה תהיה הנאה כספית (בנוסף לחיסרון). הברכת שמואל מחדש שאפשר להשתמש בתביעה 'ממוני גבד' גם כאשר ההנאה היא הנאה גופנית. במילים אחרות: בחצר העומדת להשכרה, כלומר, במקרה שחיסרו ממון, מתחייב לשלם על הנאת הגוף גם בלא הרווחת ממון.

ג. הגאון רבי שמואל רוזובסקי (חידושי רבי שמואל סימן יח):

דהיכא דנהנה מחסרונו של זה, הוי חיובו מדין גזילה, דחשיב שגזל ממנו את ההשתמשות בחפץ.

במטלטלים יש דין שכל הגזלנים משלמים כשעת הגזילה, כלומר, במקרה שאדם גוזל חפץ מחבירו, למרות שבזמן זה השתמש בחפץ, הוא מחזיר את החפץ לחבירו, ופטור מתשלום בעבור מה שהרוויח מחפץ זה. אולם, קרקע אינה נגזלת, היא נשארת תמיד ברשות הבעלים, שהרי הגוזל לא יכול להוציא את הקרקע לרשות אחרת. לכן, גם השימוש בקרקע שייך לבעלים, ומכאן שאדם הגוזל קרקע ומשתמש בה, חייב לשלם לבעלים על כל מה שהפיק מהקרקע, כי ההשתמשות בקרקע איננה שייכת לו. במקרה שדר בבית חבירו הוא חייב, מכיוון שהוא משתמש במגורים שהבית מייצר, ומגורים אלו אינם שייכים לו, כי קרקע אינה נגזלת. במקרה שלא דר בבית, (מגרש את חבירו מביתו) - פטור, מכיוון שלא הייתה פה השתמשות בקרקע. החידוש של הגר"ש רוזובסקי - החיוב הוא מדין גזלן ולא מדין מזיק. המגורים שבית מייצר נגזלים. ההשתמשות בקרקע נגזלת, על אף שקרקע אינה נגזלת. **לסיכום:** התוספות חולקים על הרא"ש והרא"ה במקרה ש'גברא דלא עביד למיגר' דר בבית דקיימא לאגרא'. לפי התוספות - פטור, כי זה גרמא. לפי הרא"ש והרא"ה - חייב, למרות שזה גרמא, מכיוון שאוכל את חסרונו של בעל הבית.
 לפי הרא"ש והרא"ה, שהנקודה הקובעת היא אכילת החיסרון, פשוט הגמרא מסתדר כך: זה נהנה וזה חסר - פשוט שחייב, כי אכל חסרונו (וגם נהנה).
 זה לא נהנה וזה לא חסר - פשוט שפטור, כי לא אכל חסרונו (וגם לא נהנה).
 זה לא נהנה וזה חסר - חייב, כי אכל חסרונו (ובמגרש שלא אכל חסרונו - פטור).
 זה נהנה וזה לא חסר - הגמרא הסתפקה, מצד אחד צריך לפטור מכיוון שלא אכל חסרון חבירו (אין פה חיסרון), ומצד שני אולי נחייב מצד גורם חדש של הנאה.

ה. שיטת הרמ"ה

הנמוקי יוסף (ח, ב בדפי הר"ף ד"ה וחצר דקימא לאגרא) מביא את דברי הרמ"ה :

דכשדר בה חייב, מידי דהוה אכל נזקים דעלמא, דזה חסר וזה לא נהנה. אלא שחולק ז"ל ואומר, דשבת שלא במקום נזק נמי, כגון דהדקיה באינדורנא, חייב, כדאיתא פ' החובל. וכל היכא דקיימא לאגרא, וגרם לאפסודיה, כגון דגזלה מינה, אף על גב דלא דר בה - חייב, ואפילו למאן דלא דאין דינא דגרמי, וכל שכן למאן דדאין.

הרמ"ה מסכים עם הרא"ש, שבמקרה שדר בבית העומד להשכרה - חייב. ונימוקו : "מידי דהוה אכל נזקים בעלמא", ולכן גם אם לא נהנה חייב. הרמ"ה מחייב אדם שדר בבית חבירו מדין מזיק⁴, אך חולק על הרא"ש במקרה שלא דר בבית (מגרש את חבירו), וסובר שגם במקרה זה יתחייב מדין שבת שלא במקום נזק. הגמרא בדף פה, ב מחפשת מציאות של שבת שלא במקום נזק, כלומר, מקרה בו האדם יתחייב לשלם דמי שבת גם בלי שיתחייב בתשלום נזק. המקרה שהגמרא מביאה הוא : "הדקיה באינדורנא", במקרה שבו נועל את חבירו בתוך חדר, וכתוצאה מכך חבירו לא יכול להתפרנס - הנועל חייב בתשלומי שבת. הרמ"ה אינו מחלק בין מקרה שנעל את חבירו בתוך חצר, לבין מקרה שנעל את בית חבירו, בשני המקרים הוא מחייב מדין שבת, כי בשני המקרים הנועל מונע מהבעלים להתפרנס. במקרה שנועלו בחצר הוא מונע ממנו ללכת לעבוד, ובמקרה שנועל את ביתו הוא מונע ממנו להשכירו.

לפי הרמ"ה, לא משנה באיזה אופן נמנע מהאדם להתפרנס, בכל מקרה שמנעו ממנו להרוויח - חייבים מדין שבת. כמובן, שאי אפשר לומר, שבכל מניעת רווח נחייב מדין שבת, אלא צריך לחלק בין מקרה שבו הרווח מצוי לבין מקרה שבו הרווח אינו מצוי. כיוון שאנו מדברים על בית העומד להשכרה שהרווח בו מצוי, שייד לחייב מדין שבת. מאותה סיבה, לא שייד לחייב מדין שבת במקרה שמבטל כיסו של חבירו, כי במקרה זה הרווח אינו מצוי, וגם לא ברור לנו אם אדם זה ירוויח או יפסיד.

וקשה על שיטת הרמ"ה. אנו יודעים שהתורה חייבה בחמישה דברים : נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת, רק במקרה שאדם הזיק אדם, ולא במקרה שאדם מזיק שור (שבת דבהמה), ששם חייב על נזק בלבד. לכן, גם בשבת שלא במקום נזק, פשוט, שצריך לחלק בין מקרה שמשבית את האדם עצמו, לבין מקרה שבו משבית את ממונו. אם כן, לא ברור, כיצד משווה הרמ"ה בין המקרה שנועל את האדם עצמו, לבין המקרה שנועל את ממונו של

4. כשיטת הרא"ש לפי הבנת ר' שמעון שקאפ.

האדם? ועוד, שלפי הרא"ש (פ"ח, סימן ג) אנו רואים, שגם ב"הדקיה באינדרונא" הנועל מתחייב דווקא אם עשה מעשה בגוף האדם, כלומר, דווקא במקרה שהאדם היה מחוץ לחדר ובא הנועל והכניסו לחדר ונעלו. אבל במקרה שהאדם כבר היה בתוך החדר והוא רק נעלו, פטור, למרות שהשבית את האדם עצמו. וברור, שנעילת הבית איננה חמורה מנעילת האדם.

הגאון ר' שמואל רוזובסקי (שם, בסוף הסימן) - עונה על קושיה זו ומסביר, שלפי הרמ"ה כל הסיבה שמחייבים לשלם שבת לאדם שניזוק היא, מפני שנלקחה מאדם זה היכולת להתפרנס, ולא מפני שאדם זה נחבל (שנעשה מעשה בגופו). כשאדם נחבל, כושר המלאכה נלקח ממנו כתוצאה מהחבלה, אך גם אם כושר המלאכה היה נלקח ממנו כתוצאה ממשוהו אחר, היו מחייבים מדין שבת. אין זה משנה באיזו דרך נמנע מהאדם להתפרנס. העובדה שאינו יכול להתפרנס (להרוויח רווח מצוי), היא המחייבת בשבת. כלומר, כל מקרה שנמנע מהאדם להתפרנס (להרוויח רווח בטוח) נחשב לשבת דאדם ולא לשבת דבהמה.

כמו כן, צריך להסביר שהרמ"ה חולק על הרא"ש, וסובר שגם במקרה שלא הוכנס לחדר, אלא שכבר ישב בתוך החצר ורק ננעל, אנו מחייבים מדין שבת. לפי הסבר זה, יוצא שאדם המתפרנס מהשכרת בהמתו, ויבוא אדם אחר וינעל את בהמתו, וכתוצאה מכך בעל הבהמה לא יוכל להשכירה, הנועל יתחייב לשלם מדין שבת. וקשה, שלפי זה יוצא, שבכל מקרה שמשבית את בהמתו צריך להתחייב מדין שבת דאדם, ולא ברורה המציאות של שבת דבהמה? ויש להשיב, כי המציאות של שבת דבהמה היא, במקרה שמזיק את הבהמה. במקרה זה, למרות שהבעלים אינו יכול להתפרנס מבהמתו, המזיק פטור משבת. החילוק בין המקרים פשוט. במקרה שמזיק את הבהמה, הבהמה אינה יכולה לעבוד מכיוון שנלקחה ממנה יכולת העבודה, וזה נחשב לשבת דבהמתו, כלומר, נעשה שינוי בגוף הבהמה. מה שאין כן, במקרה שנועל את הבהמה, ששם לא נעשה שום שינוי בגוף הבהמה, ובהמה זו ראויה למלאכה. לכן, נעילתה נחשבת לשבת דאדם.

הב"ח (חושן משפט שסג, ו) מסביר מדוע חלקו התוספות על הרמ"ה⁵:

צריך לחלק בין אדקוה באנדורנא, דהוה ליה מזיק בידיים כשהכניסו לחצר וסגרו בתוכו, דהתחיל ההיזק מיד בידיים ממש, ובין גורש חברו מביתו ונעל הדלת בפניו, דלא התחיל ההיזק עכשיו מיד, אלא לאח"כ, כשלא יוכל להכניס דיורין בתוכו מפני נעילתו ואלמותו.

5. ישנן סיבות נוספות מדוע התוספות והרא"ש חלקו על הרמ"ה: א. כאמור לעיל, נועל את ממונו (ביתו) נחשב תמיד ל'שבת דבהמה'. ב. ייתכן שחייב שבת שלא במקום נזק, הוא רק כשהאדם הושבת לגמרי, כשאינו לו שום אפשרות לגבות כסף או לגרום לרווחים. אדם נעול לא יכול לעשות פעולות מכניסות, אך אין כך הדבר כשרק ביתו נעול. ועיין בקצות החושן שסג, ג.

הב"ח מחלק בין מקרה שבו ההיזק מתחיל מיד, לבין מקרה שבו אין ההיזק מתחיל מיד. במקרה שההיזק מתחיל מיד שייך לחייב מדין שבת, ואילו במקרה שההיזק אינו מתחיל מיד לא שייך לחייב מדין שבת. כאשר ההיזק מתחיל מיד, מוכח לנו שזה היזק בידיים, כי מרגע זה האדם הושבת, ולכן שייך לחייב מדין שבת. אבל במקרה שאין ההיזק מתחיל מיד, זה נחשב להיזק בגרמא, כי הוא רק גורם שאדם זה יפסיד בעתיד, ולכן לא שייך לחייב מדין שבת. יוצא, שבמקרה שהכניס את האדם לתוך חצר, חייב מדין שבת כי ההיזק מתחיל מיד, מאותו רגע הוא לא יכול לצאת לעבוד, וזה נחשב להיזק בידיים. ואילו במקרה שנעל את בית חבירו, לא שייך לחייבו מדין שבת, מכיוון שההיזק אינו מתחיל מיד, והוא יתחיל רק כאשר יבואו אנשים לשכור את הבית, וגם זה שיבואו אנשים לא מובטח לו, ולכן כל השבת הזה נגרם על ידי גרמא ופטור.

נקודת המחלוקת בין הרמ"ה והרא"ש, לגבי המקרה שנעל את בית חבירו, נובעת מהשאלה: אלו תנאים צריכים להתקיים, כדי לחייב בדין שבת? לפי הרמ"ה - על כל מניעת רווח בטוח מתחייבים בשבת, ואין זה משנה באיזו צורה היא נגרמה.

לפי התוספות והרא"ש - כדי לחייב בשבת אין זה מספיק למנוע רווח וודאי, צריך למנוע רווח זה על ידי השבתת האדם (ולא על ידי השבתת בהמתו).

לפי הרמ"ה, שהנקודה הקובעת היא: אם חיסרו ממון או לא, פשט הגמרא מסתדר כך: זה נהנה וזה חסר - פשוט שחייב, מכיוון שחסר (וגם נהנה).

זה לא נהנה וזה לא חסר - פשוט שפטור, מכיוון שאינו חסר (וגם לא נהנה).

זה לא נהנה וזה חסר - חייב, מכיוון שחסר.

זה נהנה וזה לא חסר - הגמרא הסתפקה, האם פטור מכיוון שאין פה חיסרון, או שחייב מצד גורם חדש של הנאה מרכוש.

ייתכן, שגם הר"ף הבין כמו הרמ"ה, שבכל מקרה שהחסירו, חייב, גם אם לא אכל את חסרונו. וכן עולה מלשונו: "אבל בחצר דקימא לאגרא, צריך להעלות לו שכר, ואע"ג דלא עבד למיגר, דהא חיסריה ממונא". את דברי הר"ף אפשר להבין בשתי דרכים:

א. כמו הסבר הרמ"ה, שבכל מקרה שיש חיסרון חייב (גם אם לא אכל חסרונו).

ב. כמו שהרא"ש הבין, שכל מה שהרי"ף מחייב זה דווקא במקרה שאוכל את חסרונו.

מלשון הגמרא משמע כשיטת הרמ"ה, שכן כאשר נשאל רבי אמי מה דינו של הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, השיב: "וכי מה עשה לו ומה חסרו ומה הזיקו?". מתשובת רבי אמי אפשר לדייק, שאם חיסרו או הזיקו חייב. כלומר, בכל מקרה שיש חיסרון לבעלים, חייבים לשלם גם כשאין הנאה⁶.

6. דיוק זה אינו מהווה קושיה לרא"ש ולתוספות. לשיטת הרא"ש - מדובר פה במקרה שדר בחצר חבירו, כלומר, במקרה שאוכל את חסרונו, ולכן הדיוק שאם החסירו חייב נכון גם לפי שיטת הרא"ש. לשיטת התוספות - רבי אמי נשאל מה הדין במקרה של זה נהנה וזה לא חסר. מתשובתו אפשר לדייק שאם החסירו חייב, דווקא במקרה שגם נהנה (אבל אי אפשר לדייק שחייב, גם במקרה שלא הייתה הנאה), וגם התוספות סוברים שבמקרה שזה נהנה וזה חסר חייב.

ו. סיכום

ראינו שישנן שלוש שיטות בראשונים לגבי הדין של זה לא נהנה וזה חסר:

שיטת התוספות - זה לא נהנה וזה חסר - פטור.
 לשיטתם, אין הבדל אם אדם זה דר בבית או לא דר בבית, מכיוון שאין הנאה, והחיסרון היה בגרמא בלבד - פטור.

שיטת הרא"ש והרא"ה - זה לא נהנה וזה חסר - תלוי במקרה: דר בבית - חייב; לא דר בבית - פטור. ראינו שלוש סברות לחלק בין המקרים:

א. ר' שמעון שקאפ - מחדש, שבית מייצר מגורים, ולכן כאשר האדם דר בבית - חייב, מכיוון שאוכל את המגורים שהבית מייצר.

ב. הברכת שמואל - מחדש, שבמקרה שחיסרו ממון מתחייב לשלם על הנאת הגוף, ולכן במקרה שהאדם דר בבית - חייב כי בנוסף לחיסרון הייתה לו הנאת הגוף.

ג. ר' שמואל רוזובסקי - מחדש, שהמגורים שהבית מייצר נגזלים ולכן במקרה שדר בבית - חייב כי גוזל את המגורים (גוזל את ההשתמשות בחפץ).

שיטת הרמ"ה - זה לא נהנה וזה חסר - חייב.
 אין הבדל אם דר בבית או שלא דר בבית. כשדר בבית חייב מדין מזיק, וכשלא דר בבית חייב מדין שבת.